

[20] Dahrendorf, R., *The Modern Social Conflict. An essay on the Politics of Liberty*. University of California Press, Berkeley, 1988.

[21] Gaulier, X., *La machine à exclure*. In: *le Débat*, (1992) 69.

[22] Barber, B., *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. University of California Press, Berkeley, 1984.

Pleidooi voor een andere opvatting over de sociale vooruitgang. Is er nog leven na Dehaene II? door Frank Vandenbroucke - 22 juli '96

De zomeruniversiteit vroeg me een antwoord op "de nieuwe sociale kwestie". Dat vereist een nieuwe opvatting over sociale vooruitgang. Ik illustreer dat met tien stellingen (en één vraag) die vooral een oproep zijn tot discussie: een andere opvatting over sociale vooruitgang moet immers de kern zijn van ons toekomstige programma. Ja, er is voor de SP nog leven na de Europese Muntunie, de 3%-norm en de modernisering van de sociale zekerheid: op voorwaarde dat we weten wat sociale vooruitgang voor ons betekent [1].

Het leven na Dehaene II

Stel dat Dehaene II lukt. Hoe zullen we deze regering later beoordelen? Drie resultaten zullen voorliggen. Primo, België zal kunnen toetreden tot de Europese muntunie. Dat is cruciaal, want een positie van "buitenstaander" zou, met alle monetaire verwickelingen die daarbij horen, dramatisch zijn voor onze economie. Secundo, de sociale zekerheid zal dankzij een aantal bijstellingen financieel en politiek veilig gesteld zijn. Met betrekking tot het pensioenstelsel is dat grotendeels een systeem-behoudende opdracht, en dat is uitstekend. Ons pensioenstelsel is immers een goed stelsel: bijstellingen moeten het betaalbaar houden, zonder de solidariteit die erin verweven zit, aan te tasten. Tertio, een aantal stappen zullen gezet zijn om ons sociaal model aan te passen aan "de nieuwe sociale kwestie": aanmoedigen om mensen die laaggeschoold zijn aan te werven in bedrijven; diverse schema's - nog onvolkomen - om diegenen die door de bedrijven niet gevraagd worden, toch in te schakelen (PWA's, sociale economie, ...); een stelsel van minimale pensioenrechten

dat mensen die deeltijds werken niet langer in de kou laat staan; enkele specifieke verbeteringen op het vlak van de ziekteverzekering, van de bijstand voor bejaarden en de kinderslag, die inspelen op nieuwe vormen van armoede... Andere, goede ideeën, zoals het tweepijlerstelsel, werden door de communautaire presentatie ervan helaas bij voorbaat onmogelijk gemaakt.

Genoeg redenen om deze regering voluit te steunen. Een bruske omschakeling naar een ander model van sociale vooruitgang zal Dehaene II natuurlijk niet realiseren: nieuwe sociale ontwikkelingen en opvattingen komen altijd geleidelijk tot stand. Dat geldt ook voor het sociaal beleid. Maar dankzij Dehaene II zullen een aantal zekerheden geschapen zijn, zodat we weer verder kunnen kijken. Op één voorwaarde: dat wij zelf, als beweging, in staat zijn verder te zien dan Dehaene II. Dat is overigens de opdracht van het Vernieuwingscongres van 1998.

De oude en de nieuwe kwestie

Voor de betekenis van de 'oude' en de 'nieuwe' sociale kwestie verwijs ik naar Rosanvallon en naar Marx (Ive, niet Karl) en Cantillon, die aantoonde dat scholing doorslaggevend is voor je positie op de arbeidsmarkt en in de sociale zekerheid. Bij de voorbereiding van het debat over de hervorming van de sociale zekerheid brachten we dit thema al ter sprake [2]. Hier wil ik beklemtonen dat het antwoord op de nieuwe sociale kwestie een nieuwe opvatting over sociale vooruitgang vereist, zoals het antwoord op de oude sociale kwestie een gevecht inhield voor een welbepaalde, 'oude' opvatting over sociale vooruitgang. De woorden 'oud' en 'nieuw' zijn een beetje misleidend: het is niet zo dat de resultaten van de oude opvatting overbodig geworden zijn. Ze moeten aangevuld worden met nieuwe ideeën over sociale vooruitgang, die opnieuw hoop kunnen wekken.

De oude opvatting over sociale vooruitgang was - vanzelfsprekend - gericht op het veroveren en verzekeren van 'rechten'. Vanzelfsprekend, omdat het gebrek aan sociale rechten leidde tot onzekerheid en onrecht. Ze was ook ingebed in een materialistische visie op economische groei,

als voorwaarde voor volledige tewerkstelling: de vraag of de groei ecologisch duurzaam was, bleef buiten beschouwing. De 'oude' opvatting over sociale vooruitgang was ten slotte gekoppeld aan een bepaald beeld van het gezin: volledige tewerkstelling garandeerde de tewerkstelling van één kostwinner per gezin, maar niet de tewerkstelling van twee kostwinners per gezin. De organisatie van de sociale bescherming sloot netjes aan bij dat gezinsmodel.

Nu droeg de oude opvatting van sociale vooruitgang meteen de kiemen in zich van de 'nieuwe' kwestie. Vrouwen zochten (opnieuw) meer werk buitenshuis, omdat de emancipatie-gedachte veld won en omdat een dubbel arbeidsinkomen voor de meeste gezinnen ook een vereiste werd om hogere normen inzake consumptie te kunnen bereiken. (Economische wetmatigheden en klassieke rollenpatronen hadden toch de overhand in dit proces: of binnen de gezinnen gelijkwaardigheid tot stand kwam, is een ander paar mouwen.) Heel snel werden we echter geconfronteerd met het onvermogen van onze economie om voor alle gezinnen die dat wensten, effectief twee arbeidsplaatsen aan te bieden. Enkele economische schokken en een vertraging van de groei hadden voor gevolg dat het aanbod van jobs niet langer voldeed aan de groeiende vraag. Deze vaststelling is intussen meer dan 20 jaar oud en zou volgens recente prognoses van het Planbureau nog vele jaren kunnen blijven gelden. De duurzame kloof tussen vraag en aanbod van jobs wreekt zich op de zwakste groep: vooral laaggeschoolde mensen vinden moeilijk werk, en gezinnen van laaggeschoolden moeten in veel grotere mate met één enkel arbeidsinkomen leven, dan gezinnen van hooggeschoolden. Het is naïef te geloven dat dat probleem zich vanzelf oplost tengevolge van demografische evoluties. Als we het aan zichzelf overlaten, dan selecteert ons sociaal systeem steeds de meest 'produktieve' mensen en sluit het altijd opnieuw anderen uit.

Mark Elchardus beschrijft in de twee vorige nummers van *Samenleving en politiek* een andere ontwikkeling, die samen liep met de - door de werkloosheid deels gefnuikte - overgang naar het model van het tweeverdienersgezin. Dat de

combinatie van twee loopbanen, een gezin stichten, kinderen opvoeden... voor jonge mensen leidt tot een piekbelasting, is een dagelijkse ervaring. Maar er is nog meer aan de hand: Elchardus heeft het over de 'drukke leeftijd', over de afbouw van onze vertrouwde tijdsorde, het verschil tussen tijdssoevereiniteit (meester zijn over je eigen arbeidstijd) en flexibiliteit (ter beschikking moeten staan van anderen), de minder rooskleurige kanten van deeltijdse arbeid... In vergelijking met het nabije verleden, is de samenleving vandaag weer brutaler verdeeld in 'sterkeren', die meester zijn over hun tijdsgebruik en op de wereld kunnen inspelen en 'zwakkeren', die vooral beschikbaar moeten zijn voor anderen. Men kan beide artikels beschouwen als een aanloop tot mijn betoog.

Wat kunnen we daaruit besluiten over de betekenis van 'sociale vooruitgang'? Als uitsluiting van minder geschoolde mensen het sociale probleem van de toekomst is, dan moet de sociale vooruitgang vooral het 'recht op inschakeling' waarmaken. Het recht op de erkenning van je 'nuttigheid' in de samenleving is een mensenrecht. Rosanvallon wijst erop dat je deze nieuwe opvatting over sociale vooruitgang niet louter kan beschrijven in termen van rechten. Er gaan ook plichten en inspanningen mee gepaard, bijvoorbeeld inzake opleiding. Waar het evenwicht moet liggen tussen rechten en plichten is een gevoelige kwestie: denk maar aan de discussie over werkloosheidsuitkeringen en het aanvaarden van opdrachten door een PWA.

Nu geloof ik dat het 'recht op inschakeling' slechts één facet is van een nieuwe opvatting over sociale vooruitgang. Ik meen dat de oude opvatting ook op andere vlakken moet aangevuld worden. Vooraleer ik dat illustreer met enkele stellingen, wil ik het betwistbare karakter van de gangbare opvattingen over sociale vooruitgang onderstrepen vanuit een andere invalshoek.

Vooruitgang en hoop

In vergelijking met 1980 produceert de Vlaamse economie elk jaar 30% meer. We hebben 32% meer wagens. Twee derden van de Vlamingen maakt minstens één keer per jaar een

vakantiereis, terwijl dat in het begin van de jaren '80 niet de helft was. Vele industriële arbeidsplaatsen gingen verloren, maar Vlaanderen telt uiteindelijk 200.000 arbeidsplaatsen méér dan in 1980. Lonen en verbruik liggen een stuk hoger dan in 1980. Materieel gezien was er dus voor vele mensen - niet voor allemaal - 'vooruitgang'. Maar het is vooruitgang die weinig begeestering meebrengt. We worden integendeel geconfronteerd met gevoelens van onvrede, van inlevering ("We zijn het inleveren spuugzat", zo schreef iemand in 1993, na enkele jaren van stijgende koopkracht) en van onzekerheid. Wie de vraag stelt of de vooruitgangsidee nog een bron is van hoop, zal vermoedelijk als tegenvraag krijgen: "Hoop op wat?".

Waarom zijn we niet 30% gelukkiger dan in 1980? Het antwoord verwijst naar problemen van zingeving en wereldbeeld. We zijn behept door het 'steeds meer', een passie die tevredenheid uitsluit. We beseffen anderzijds wel dat de vervuiling van de aarde aan dit tempo niet kan doorgaan. We zijn bang, omdat ons verteld wordt dat we onverbiddelijk gaan moeten concurreren met een wereld van armoezaaiers. Een samenleving met een blijvend hoge werkloosheid kan overigens niet anders dan bang en onzeker zijn. En hoewel de arbeidsduur verminderd is, ervaren we in deze 'gemobiliseerde samenleving' meer tijdsdruk en stress dan ooit. Maar het antwoord op de vraag naar het geluk in de samenleving heeft ook te maken met de verdeling van de vooruitgang: er kwamen 200.000 jobs bij in Vlaanderen, maar toch heeft lang niet iedereen die dat wenst, een job. Tijdssoevereiniteit en flexibiliteit zijn zeer ongelijk verdeeld. Ook de mobiliteit is scheef verdeeld: sommige gezinnen bezitten twee wagens, maar anderen hebben het, zonder auto of aangepast openbaar vervoer of familie in de buurt, moeilijk om zich te verplaatsen. De stijging van de welvaart verbergt nog andere ongelijkheden, met name tussen de generaties. De ouderen van vandaag hebben een koopkracht die 33% hoger ligt dan deze van de ouderen van 20 jaar terug. De situatie van de jongeren schijnt echter - in vergelijking met de vroegere situatie van jongeren - minder goed. Tot zover een korte opsomming; als we ze verder zouden

uitwerken, zou duidelijk worden waarom de oude opvatting over vooruitgang te kort schiet om hoop en optimisme te wekken.

Hoop op wat? Laat ons ervan uitgaan dat erkenning en waardering sleutels zijn van het geluk in de samenleving. 'Vooruitgang' houdt dan in dat iedereen de kans krijgt om gewaardeerd te worden en zichzelf te waarderen, omdat iedereen de mogelijkheid krijgt om een bijdrage te leveren in de samenleving die publiek als nuttig en volwaardig erkend wordt, terwijl iedereen tegelijkertijd de mogelijkheid krijgt om aandacht te geven en te krijgen in kleinere, privé-verbanden (gezinnen, relaties, verenigingen...). Wie aandacht zegt, zegt tijd. Een dergelijke opvatting over vooruitgang kan hoop wekken, omdat we perfect in staat zijn stappen in deze richting te zetten, als we dat willen. Als we bijvoorbeeld bereid zijn 'tijd voor geld te ruilen', waardoor mensen met weinig tijd wat meer tijd krijgen en mensen met weinig geld wat meer geld. Tijd voor geld ruilen (de uitdrukking is van Elchardus) kan zowel door arbeidsduurvermindering als door buurtdiensten.

We mogen echter niet de fout maken deze ruil louter te benaderen vanuit de cultuur van de middenklasse. Arbeidsherverdeling kan alleen lukken als ze beantwoordt aan individuele voorkeuren. Ze moet dus 'naar maat' zijn. Maar een groot gedeelte van de arbeidersgroep zit niet te wachten op deeltijds werk of sabbat-jaren: naast verscheidenheid zijn dus ook nieuwe culturele en economische standaarden nodig voor de arbeidstijd. Buurtdiensten zijn een goed recept, maar ze mogen niet alleen ten goede komen aan betere verdiemers.

Het voorgaande betekent niet dat de economische ontwikkeling, die zowel met veel strengere ecologische eisen als met internationale concurrentie zal moeten rekening houden, op zich probleemloos is. Het betekent ook niet dat werkloosheid door lage scholing een louter individueel gegeven is: werkgelegenheid ontstaat in bedrijven en is afhankelijk van het succes van die bedrijven. Maar ik wil hier beklemtonen dat niets - ook internationale concurrentie niet - de ruil van tijd voor geld in de weg staat, tenzij onze eigen opvatting over sociale vooruitgang.

Tien stellingen over de vooruitgang

Stelling 1. Een andere opvatting over sociale vooruitgang moet geconcretiseerd worden in nieuwe sociale en economische indicatoren. Zo is de 'groei van het BNP' een verouderde maatstaf, die geen inzicht geeft in de duurzame ontwikkeling van de economie; het BNP moet gecorrigeerd worden voor wat betreft de vervuiling. Zo moeten enquêtes toelaten een beeld te krijgen over de verdeling van de 'tijdsdruk' en de 'mobiliteit' (Hoeveel tijd steken mensen in hun verplaatsing en in verplaatsing van hun kinderen? Welk aandeel van de kinderen kan nog met de fiets naar school?). Dergelijke indicatoren moeten voorwerp worden van het politieke debat.

Stelling 2. Tijdens de komende jaren moet systematisch verder geïjverd worden voor de vervanging van bijdragen en belastingen op arbeid door bijdragen en belastingen op andere vormen van rijkdom (Di Rupo's 'bits-belasting' was een ernstiger debat waard) en op verbruik van energie en beslag op het milieu.

Stelling 3. De opbrengst van alternatieve financieringsvormen van de sociale zekerheid moet gebruikt worden om sociale bijdragen te verminderen, ter ondersteuning (a) van processen van arbeidsherverdeling en (b) van aanwerving van laaggeschoolden.

Stelling 4. Omdat de financiële ontmoediging van on-ecologisch gedrag vooral de laagste inkomensgroepen zou kunnen treffen, én omdat ook mensen met lage scholing financiële motivatie nodig hebben om te werken, moet een eventuele verlaging van de personenbelasting (mocht daar in de toekomst ruimte voor komen) op de eerste plaats gericht worden op de laagste arbeidsinkomens.

Stelling 5. Arbeidsherverdeling moet aangemoedigd worden, door mensen een grotere greep te geven op hun loopbaan en hun werkdag. Het stelsel van de loopbaanonderbreking moet uitgebouwd worden tot een universeel stelsel van 'tijdskrediet' over de loopbaan. Een 'tijdsfonds' is misschien een beter idee dan het 'universele basisinkomen'.

Stelling 6. Een maatschappelijk debat over de wenselijke tijdsordering is nodig. Hoewel een groot verschil inzake arbeidstijden, eigen tijds-

soevereiniteit én flexibiliteit niet meer weg te denken is, zijn ook nieuwe ankers en normen nodig. De vierdaagse werkweek moet het model worden van de 'voltijdse' job voor de toekomst. Over de betekenis van zondagsrust moet opnieuw nagedacht worden. De 'drukke leeftijd' tussen 20-25 en 50-55 jaar, waarin carrière en het krijgen en opvoeden van kinderen geconcentreerd zijn, met het perspectief dat je daarna 'afgedaan' hebt, mag niet aanvaard worden als het onovermijdelijke lot van de huidige jonge generatie.

Stelling 7. Arbeid hoeft niet per definitie voltijds te zijn. Deeltijdse arbeid - d.w.z. minder dan vier dagen per week - moet in zoveel mogelijk sectoren van het maatschappelijk leven ingang vinden. Maar we mogen niet blind zijn voor de minderwaardige positie van en de misbruiken bij deeltijdse arbeid in heel wat bedrijven. Sociale vooruitgang betekent dat mensen in deeltijdse arbeid even goed beschermd zijn en gewaardeerd worden als mensen in voltijdse arbeid. (Hetzelfde geldt meer in het algemeen voor andere vormen van flexibele arbeid, zoals uitzendarbeid. Het is onaanvaardbaar dat een grote groep definitief veroordeeld zou worden tot uitzendarbeid: alle mensen hebben recht op minimale zekerheden. Alternatieve oplossingen zijn nodig.)

Stelling 8. Kinderen hebben fundamentele rechten, die verwaarloosd worden. Kinderen hebben recht op een gezin (wat daar ook de vorm van is) dat financiële en juridische zekerheid en geborgenheid biedt; en ze hebben recht op aandacht en dus tijd van hun ouder(s). Een herverdeling van de gezinstegemoetkomingen (kinderbijslagen en fiscale vrijstellingen) moet het recht op een bestaanszeker gezin voor elk kind waarmaken. De juridische problematiek van het samenwonen moet geregeld worden. Ingrepen op het vlak van de tijdsordering van de samenleving moeten het recht van alle kinderen op 'tijd' vanwege hun ouder(s) versterken.

Stelling 9. De overheid moet bijdragen tot het scheppen van de voorwaarden tot gelijkheid van man en vrouw inzake arbeid en tijdsordering; het optreden van de overheid is daarin immers niet neutraal. Dat veronderstelt op de eerste plaats een politisering van het probleem van de

'tijdsdruk' en een ondersteuning van de evolutie naar een nieuwe standaard inzake voltijds werk, zoals de vierdagenweek. Het veronderstelt ook dat gezinnen waar man en vrouw buitenshuis werken, gemakkelijk een beroep kunnen doen op volwaardige persoonlijke dienstverlening, ook als hun gezamenlijk inkomen eerder laag is. De ontwikkeling van buurtdiensten en dienstencheques moet ook vanuit dat oogpunt bekeken worden.

Stelling 10. PWA's moeten dus uitgebouwd worden tot een volwaardige dienstverlening, door particulieren en bedrijven, waarin werkloosheidsuitkeringen 'geactiveerd' worden als een onderdeel van het inkomen. Dat veronderstelt een wijziging in het stelsel van de tegemoetkomingen, een betere omkadering en opleiding voor wie daar behoefte aan heeft om zijn of haar dienstverlening te verbeteren (cf. de voorstellen van Hans Bonte).

... en een vraag

De samenleving is maakbaar. Maar ze wordt niet alleen uitgemeten op de tekentafels van een politieke studiedienst, en ze is niet alleen het produkt van overheidsmaatregelen. Wie zullen de sociale actoren zijn die een nieuwe opvatting over vooruitgang gestalte geven? Wie zal onderhandelen over arbeidstijd en gezinstijd, arbeidskansen, opleiding, buurtdiensten, nieuwe sociale indicatoren... Welke rol zal het sociale overleg - in de hoop dat het de mislukking van het Toekomstcontract kan verteren - spelen in deze nieuwe opvatting van sociale vooruitgang? Het is een open vraag waar zeer veel van afhangt.

Armoede, gezin en individu in de nieuwe sociale kwestie

door Jef Maes - 22 juli '96

De nieuwe sociale kwestie

Stelling 1. Het aantal zwarte schapen neemt niet alleen toe, ze zoeken elkaar ook op.

"De traditionele arbeidsverdeling tussen man en vrouw heeft nu definitief plaats geruimd voor een arbeidsverdeling op basis van kwalificatie; zo is in 1992 het verschil in effectieve arbeidsparticipatie tussen laag- en hooggeschoolden (52% vs.

87%) groter dan het verschil tussen vrouwen en mannen (55% vs. 79%)", concluderen Bea Cantillon en Ive Marx in hun artikel 'Lage scholing: hét sociale risico van de toekomst'. Zoals zo dikwijls deed dit artikel van het Centrum voor Sociaal Beleid stof opwaaien, en terecht. Maar welke conclusies moeten we nu trekken uit de 'ontdekking' van 'La nouvelle question sociale', die samengevat uit het volgende probleem bestaat:

- er is een groep mensen - vooral laaggeschoolden - die definitief uitgesloten lijkt van de arbeidsmarkt, en permanent afhankelijk wordt van de sociale zekerheid;
- het inkomenseffect van de uitsluiting uit de arbeidsmarkt wordt versterkt doordat deze mensen meestal met elkaar gaan samenwonen en al vlug belanden in de meest preciaire gezinsvormen: éénverdienersgezinnen en éénoudergezinnen.

Ik weet niet of 'lage scholing' de allesbepalende factor is voor het al dan niet behoren tot een risicogroep, zoals in het artikel van Marx en Cantillon gesteld wordt. 'Lage scholing' is ongetwijfeld het belangrijkste kenmerk, maar andere cijfers tonen aan dat ook geslacht, leeftijd en nationaliteit een belangrijke rol spelen.

De zoektocht naar de kenmerken van de groep die vandaag permanent door de arbeidsmarkt verstoten wordt, is zeker belangrijk, maar kan ook leiden tot verkeerde conclusies. De feministe zal haar heil zoeken in positieve actieplannen voor de vrouwen. De opbouwwerker in de migranten- of de jongerensector zal opkomen voor specifieke initiatieven. Idem dito voor mensen die in contact komen met werklozen ouder dan 35 à 40 jaar. Mensen die veel in VDAB-sferen vertoeven, zullen veeleer waarschuwen voor lage of verkeerde scholing. Allen samen doen zij hun uiterste best opdat individuen terug een kans krijgen in de jungle van de arbeidsmarkt, en dat is zeker positief. Maar laten we er ons tijdens dit alles toch van bewust blijven dat we zo, elk vanuit ons eigen begrip over wat de belangrijkste doelgroep is, vooral bezig zijn met 'kurieren am Symptom', met het redden van één of enkele individuen, dikwijls ten koste van een andere (zwakke) werknemer, die op zijn beurt het onderspit delft in de concurrentieslag op de arbeidsmarkt. Laten we dus oorzaken en gevolgen goed van elkaar scheiden.